

APŽVALGOS. PUBLIKACIJOS. RECENZIJOS

Apie mūsų kalbą

Nuo 1968 m. Vilniaus universitetas leidžia Paminčių apsaugos ir kraštotyros draugijos kalbos kultūros sąsiuvinius. Per metus išleidžiama apie 10 leidinėlių. Anksčiau kiekvienas sąsiuvinis buvo leidžiamas vis kitu pavadinimu, o nuo 1971 m. jie gavo „Mūsų kalbos“ vardą. Šitai atsirado antras periodinis kalbos darbininkas.

1971 ir 1972 m. išleista po devynis sąsiuvinius, iš viso daugiau kaip 800 puslapių. Juose paskelbta apie 140 straipsnių, pranešimų įvairiais lietuvių rašomosios ir šnekamosios kalbos klausimais. Vos ne kiekviename numeryje galima rasti skyrelį „Ar jau skaitėte?“ – kuriame trumpai anotuojami visi reikšmingesni leidiniai leidinėliai, gali būti bent kiek naudingi gimtosios kalbos kultūrai. Pradėtas spausdinti populiarus kalbotyros terminų žodynelis (išspausdinti 34 straipsneliai), paminimi lietuvių kalbotyrai nuopelnų turį žmonės. Leidinyje apžvelgiami laikraščiuose ir žurnaluose kalbos klausimais skelbiami straipsniai, pagaliau nuolat pateikiama apypilnė respublikos kalbininkų bei kalbos sekcijų (visų pirma vilniškės sekcijos) veiklos apžvalga.

„Mūsų kalboje“ per tuos dvejus metus rašė net 104 autoriai, iš jų per pusšimtį įvairiose vietose dirbančių kalbos tyrinėtojų. Aktyviausios bendradarbiai yra V. Būda, A. Kučinskaitė ir A. Pupkis. Leidiniui rašo P. Gailiūnas, A. Girdenis, Č. Grenda, E. Grinaveckienė, J. Klimavičius, J. Kruopas, K. Kuzavinis, A. Laigonaitė, J. Marčenko, V. Mažiulis, A. Pakerys, J. Palionis, A. Paulauskienė, J. Pikčilingis, A. Sabaliauskas, A. Vanagas, V. Vitkauskas, Z. Zinkevičius ir kiti žinomi kalbi-

ninkai. Tai rodo, kad „Mūsų kalba“ (ats. red. A. Pupkis) rimtai įsijungė į lietuvių kalbos kultūros ugdymo darbą, subūrė pajėgų autorių kolektyvą. Šis visuomenei skirtas leidinys skaitomas ir laukiamas ne tik Vilniuje, nors daugelio jo straipsnių tiesioginis adresatas kol kas visų pirma yra sostinės gyventojai, kurių kalbos dalykai dažniausiai ir nagrinėjami.

Dalis daugelio atskirų „Mūsų kalbos“ numerių straipsnių yra skirti vienai kuriai kalbos vartojimo sričiai. Tokiuose sąsiuvinuose kiek daugiau rašoma, pavyzdžiui, apie paskaitininkų (1971 Nr. 1), grožinės literatūros (1971 Nr. 2), aukštųjų mokyklų dėstytojų ir disertantų (1971 Nr. 3), geologų (1971 Nr. 8), reklamos ir skelbimų (1972 Nr. 5) kalbą. Išleisti sąsiuviniai, kurių pagrindinis adresatas vidurinių ar profesinių technikos mokyklų mokytojai (1971 Nr. 6, 1972 Nr. 1, 4). „Mūsų kalboje“ rašyta apie „Lietuvių kalbos žodyną“ (1972 Nr. 2), tarptautinius žodžius (1971 Nr. 5). Po vieną abejų metų sąsiuvinį skiriama Paminčių apsaugos ir kraštotyros draugijos Kalbos komisijos sušauktų seminarų medžiagai (1971 Nr. 7 spausdinama 1970 m. gale įvykusio teorinio seminaro aktualiais vertimų kalbos klausimais medžiaga, o 1972 Nr. 8 paskelbta 1971 m. pokalbio apie rašomą „Kalbos praktikos vadovą“ medžiaga).

„Mūsų kalbos“ redaktorių pastangos bent dalį sąsiuvinų išleisti su pagrindine tema yra sveikintinos ir toliau plėstinos. Tik tai, rodos, gali užtikrinti šio leidinio aktualumą ir naudingumą, nes temos neturintys sąsiuviniai atrodo blankesni ir neišvengiamai netrukutį iškilti klausimas, ką šis leidinys, be savo daž-

nesnio pasirodymo, gali duoti nauja šalija Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto leidžiamos „Kalbos kultūros“. Dėl to reikėtų stengtis kuo mažiau sąsiuviniai leisti be pagrindinės temos, pagaliau tai temai skirti daugiau vietos (kartais dabar atskiruose sąsiuvinuose svarbiausia tema netgi neišryškėja, pavyzdžiui, 1971 m. Nr. 6, be to, nemaža dalis sąsiuvinų jos nė neturi). Kita vertus, ar nereikėtų įvairinti ir pačią leidinių tematiką? Imti ne tik geologų ar, pavyzdžiui, geografų, biologų, elektrikų kalbą (o jeigu imtasi, tai išnagrinėti plačiai, kiek galint išsamiai), bet ir plačiau – mokslo, publicistikos, rašinių ir kitų platesnių kalbos vartojimo sričių kalbą, kad pagaliau tikrai ir išsamiai būtų išaiškinta, kas yra specifiška vienai ar kitai lietuvių kalbos funkcionavimo sričiai, tos srities stiliui. Gal vertėtų išaiškinti ne tik klaidas, bet ir taisyklingus tam tikroms sritims būdingus ir reikalingus pasakymus. Juk kartais kanceliariniai ar laikraštiniai šampai imami peikti ir pačių kanceliarijų bei laikraščių kalboje! Pagaliau visuomenei labai reikalingi ir leidiniai, kurių temos būtų parenkamos kalbos sandaros pamatu. Tad kodėl nepaskirti atskirų sąsiuvinų būdingoms kirčiavimo, prielinksnių, padalyvių ar ko kito vartojimo klaidoms?

Daug daugiau reikėtų rūpintis šnekamąja kasdienine kalba. Juk ir praeties, ir dauguma dabarties mūsų kalbininkų didžiausią dėmesį skyrė rašomajai kalbai. To padariniai aiškiai jaučiami – šnekamoji kalba reikalinga didesnio lopymo, joje daugiau negerovių, negu rašomojoje kalboje. Dėl to pagirtina yra „Mūsų kalbos“ redkolegija už 1971 m. šeštąjį sąsiuvinį, kurio pora straipsnių skirta tarties dalykams, pagirtina ir už keletą kituose sąsiuvinuose esančių straipsnių, kuriuose kiek daugiau remiamasi šnekamąja kalba. Tačiau ši kalbos vartojimo sritis verta dar didesnio dėmesio.

Kalbininkai pagaliau turėtų pradėti tyrinėti vaikų kalbą. Kodėl išleidžiamas iš akių vaikų lopšelių, darželių atliekamas kalbos ugdymo darbas? Paprastai mes imamės taisyti jau apgadintą kalbą, visai išleidę iš akių tą kalbos ugdymo laikotarpį, kai dedami būsimo-

jo darbininko, kolūkiečio ar inteligento kalbos pamatai. Daug plačiau, įvairiau ir diferencijuojčiau tirtina mokinių (pradinių klasių, aštuonmetės mokyklos, profesinės mokyklos, technikumų, vyresniųjų vidurinės mokyklos klasių) ir studentų kalba.

Suaugusių žmonių kalbos taisymsai daugeliu atvejų taip pat turėtų būti konkretesni. Jei pasiūta rašyti apskritai apie kurios nors srities darbuotojų daromas kalbos klaidas, tada pirmiausia ieškotina esminių, tiems žmonėms būdingų klaidų. Neturint progos apžvelgti visą tą kalbą, gal geriau aptarti atskirus konkrečius veikalus ar šiaip rašinius, dažniau pasiklausyti šnekamosios kalbos pasitarimuose ar kur kitur. Neužmirškime ir J. Jablonskio darbo metodo. Juk dauguma jo kalbos taisymsų yra įvairių leidinių savotiškos kalbos recenzijos. O dabar kalbininkų plunksna per dažnai yra atšipusi, mūsų išplėtotos kritikos laikais lyg ir bijoma ką užgauti, įžeisti.

Tad linkėtina, kad mūsų kalbos kultūros leidiniai, subūrę geriausias respublikos kalbininkų jėgas, būtų kryptingesnio kalbos kultūros darbo židiniai.

Leidinyje pateikiama labai daug taisymsų, klaidos dažnai neaiškinamos, tik vienaip ar kitaip pagrupojamos ir pataisomos. Daugumai skaitytojų, be abejo, to visai užtenka. Juk yra skaitytojų, kurie netgi nemėgsta tų „filologinių išvedžiojimų“, kuriems svarbu, kas negerai ir kaip sakyti gerai. Tačiau kalbininkai dėl to, žinoma, negali atsisakyti išsamesnių klaidos priežasčių aiškinimų. Be „filologinių išvedžiojimų“ nepavyks išugdyti visuomenės filologinio mąstymo, o, to mąstymo neturėdamas, žmogus neišmoks pats suvokti, kas taisyklinga ir kas ne. Dėl to „Mūsų kalbos“ redkolegija turėtų apgalvoti, kuriais atvejais užtenka klaidas tik pataisyti ir kuriais reikia plačiau ar siauriau paaiškinti.

Rašant apie atskirų sričių kalbą, reikėtų stengtis visų pirma išryškinti būdingiausias tos srities klaidas (dabar dar ne visuomet pavyksta jas užčiuopti). Labai svarbu nustatyti, ar taisomasis dalykas yra išsakinijęs, ar

atsitiktinis, būdingas tik siauros srities darbuotojų kalbai ar vartojamas labai plačiai. Nėretas taisytojas bene svarbiausiu įrodymu, matyt, dar laiko pasakymą, kad taisomasis žodis ar junginys yra svetimas. Tačiau kiekvienas blaiviai galvojantis žmogus supranta, kad ne viskas, kas svetima, yra nepriimtina. Neužmirštini ta proga ir šie reikšmingi K. Būgos žodžiai: „Dėl tos rašomosios kalbos tėvų baimės pavartoti raštuose ben vieną, dieve lenk, slaviškos kilmės žodį daug nukenčia nelaimingoji mūsų kalba. Ta svetimųbių baimė susina ir nuogina mūsų kalbą“¹. Ir pagaliau visai keistai atrodo, kad, ką nors taisydamas, kalbininkas pareiškia, jog žmonės taip nesako. Tai iš kur tada ištrauktas taisomasis žodis ar pasakymas?

Šios pastabos, žinoma, netaikomos vien „Mūsų kalbai“. Jos čia rašomos visų pirma dėl to, kad bent kol kas pagrindiniai ir nuolatiniai šio leidinio skaitytojai, rodos, yra patys kalbininkai ir didžiausi gimtojo žodžio bičiuliai – mokytojai bei studentai liuanistai. Dėl to „Mūsų kalba“ galėtų drąsiau kelti tiek teorijos, tiek taisyčių metodikos, tiek ir įvairius ginčijamus klausimus. Kalbos praktikai labai reikalingas ir toks leidinys, kur kalbininkai ir kiti kalbos entuziastai galėtų pasiginčyti, nebijodami pakenkti vieni kitų geram vardui visuomenės akyse. Kadangi „Mūsų kalba“ ne vienu atveju yra ėmusis šių uždavinių, norėjęsi dar kartą pageidauti ir dalykiškesnių laikraščiuose bei žurnaluose skelbiamų kalbos straipsnių straipsnelių apžvalgų. Tuomet gal nebereikėtų, persispausdinant iš kitų leidinių straipsnius, išnašose tikslinti autorių teiginius. (Tokių pastabų rašinėjimas „Mūsų kalboje“ gana būdingas, bet kažin ar pagirtinas dalykas – gražiau būtų, kad kitaip manantys asmenys parašytų tam tikrų straipsnelių, kur galėtų plačiau išdėstyti savo nuomonę; pagaliau ne visose tose pastabose, kad ir solidžiai pateikiamose, rodos, pasakoma gryna teisybė².)

¹ K. Būga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 266.

² Žr., pavyzdžiui, pastabą apie žodžio *kolūkis* kirčiavimą 1972 m. Nr. 8, p. 46 išnašoje.

„Mūsų kalba“ atlieka didelį ir labai naudingą darbą. Ji gerokai praplėtė ir pagyvino respublikoje varomą kalbos kultūros darbą. Skelbiamieji kalbos taisymai paprastai yra gerai apgalvoti ir padeda tobulinti mūsų bendrinę kalbą. Per daugumą taisyčių pasitaiko, tiesa, ir abejotinių ar ne visai pagrįstų, kitur lieka nepataisytų dalykų. Štai straipsnyje „Geologų kalbos trūkumai“ paliktas galūnės vedinys *sampila* (1971 Nr. 8, p. 16), nors pagal mūsų žodžių darybos dėsningumą taisyklinga yra *sampyla*, kurią, beje, ir teikia V. Gudelio „Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas“ (V., 1956) bei „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (V., 1954, 1972). Neaišku, kodėl straipsnio „Kalbos kultūra ir profesinės technikos mokyklos“ autoriui terminas *prof-orientavimas* atrodo „žaligus sudėtinis žodis“ (1972 Nr. 1, p. 13), be to, siūlymas keisti jį, be *profesinio orientavimo*, dar ir *profesijos orientavimu*, rodos, nepriimtinas (čia reikia išreikšti, ne kieno tas orientavimas yra, o jo rūšį). Tam reikalui geriausiai tinka būdvardžiai su priešaga *-inis, -ė*). Pasakymai su *pranešimais simpoziume dalyvavo 81 mokslininkas* ir *pranešimus simpoziume skaitė 81 mokslininkas* nėra vienos reikšmės (juk būna kolektyvinių pranešimų!), dėl to pirmojo taisyimas antruoju straipsnyje „Pastabos apie „Žinijos“ leidinių kalbą“ (1971 Nr. 1, p. 13) nėra visai tikslus. Tokių atskirų apsirikimų ar nepakankamai apgalvotų taisyčių galima būtų pateikti ir daugiau, nors, apskritai, jų pasitaiko retai.

Negerai, kad vienu kitu atveju ir patys „Mūsų kalbos“ autoriai savo apsirikimais be reikalo kelia skaitytojams abejonių. 1971 m. Nr. 9 „Kronikos“ skyrelyje (p. 36 ir 40) rašoma taip: „Vilniaus kalbos sekcijos narys J. Kardelytė“. Aišku, kad čia reikia vartoti žodį *narė*. Negi vėl būtų grįžtama prie kalbininkų išprašytų junginių *docentas A. Stankūnienė, laborantas S. Kemeklytė* ir pan.? Matyt, ne, nes to nerodo kitų panašaus pobūdžio žodžių vartojimas netgi tame pat sąsiuvinyje.

Pasitaiko „Mūsų kalboje“ ir vienas kitas netikslus aiškinimas. Pavyzdžiui, straipsnyje „Kandidatinių disertacijų kalba“ (1971

Nr. 4, p. 6) rašoma: „Priesaga *-ingas* rodo gausumą to dalyko, kuris reiškiamas šaknimi: *laimingas* – turįs laimės, *smėlingas* – turįs daug smėlio, *akmeningas* – turįs daug akmenų, *turtingas* – turįs daug turto“. Visų pirma, vardinio reikšmė yra susijusi ne vien su šaknies, bet su viso pamatinio žodžio reikšme, plg. *išmintingas, sąžiningas, taisyklingas* ir t. t. Kita vertus, citatoje pateiktasis darybos reikšmės apibūdinimas labiau tiktų daiktavardžių, o ne būdvardžių darybai. Argi logiška, įrodinėjant būdvardžio *bejungtukis* darybos peiktinumą, remtis daiktavardžių daryba su priešdėliu *be-*? O straipsnyje „Geriausia – *nejungtukiniai sakiniai*“ (1971 Nr. 6, p. 19–20) taip ir įrodinėjamas tariamas šio žodžio negerumas, visai išleidus iš akių ir tą esminį šiuo atveju faktą, kad tas *bejungtukis* yra terminologijos vienetas.

„Mūsų kalboje“ yra diskusijų skyrelis. Tai tikrai naudingas dalykas. Reikėtų tik, kad diskusijoms būtų pateikiami tikrai neaiškūs, ginčijami dalykai. Klausimų diskusijai galėtų pasiūlyti ir pati redkoligija, o kad jų yra nemažai, rodo 1972 m. Nr. 8 paskelbta medžiaga.

Mikolas laiškas F. Fortunatovui lituanistikos klausimais

1973 m. sukako 125 metai nuo žymaus rusų kalbininko Filipo Fortunatovo gimimo. 1976 m. sukaks 110 metų nuo žinomo suomių slavisto, F. Fortunatovo mokinio Josepio Mikolos (Mikkola) gimimo ir 30 metų nuo jo mirties. Abu šie kalbininkai yra nemaža nusipelnę lituanistikai bei baltų filologijai. Abu yra lankęsi Lietuvoje, rinkę ir publikavę lietuvių liaudies dainas.

J. Mikola kartu su žmona, žinoma suomių rašytoja, Lietuvoje lankėsi 1894 ir 1895 metų vasaromis. Gyveno Plokščiuose pas buvusį Marijampolės (dabar Kapsukas) gimnazijos lietuvių kalbos mokytoją Petrą Kriaučiūną, žymų ano meto lietuvių visuomenės

Ne vienu ten keliamu ar diskutuojamu klausimu būtina plačiau ir išsamiau pasikeisti nuomonėmis. Negerai, kai kartais vienas kitas diskusijų dalyvis rašo ar kalba taip, jog sudaro įspūdį, kad jam ne tiek rūpi išsamus klausimo nagrinėjimas, kiek parodyti savo mokytumą.

„Mūsų kalboje“ kiek plačiau buvo diskutuojama dėl A. Rasimavičiaus straipsnio „Tarinio vardininkas ir tarinio įnagininkas“ (1971 Nr. 6). Šio straipsnio autorius įrodinėja, kad paprastai kalbininkų nurodomas tų linknių reikšmės skirtumas tarinio vardinėje dalyje (vardininku pasakomas įprastas būvis, darbas, o įnagininku – nenuolatinė, tam tikro tarpo būseną) yra sugalvotas, o ne iš kalbos duomenų išvestas (pirmuoju šaltiniu straipsnyje nurodomas J. Jablonskis). Be abejo, naudinga iširti visus reikšmių skirtumus, kuriuos galima išreikšti mūsų kalbos lytimis. Tai labai padėtų tobulinti kalbą, leistų padaryti ją dar išraiškesnę ir tikslesnę. Tačiau, prieš pradėdant griauti pusšimtį ar daugiau metų kalbininkų diegtas taisykles, reikėtų labai gerai viską apgalvoti ir iširti.

Stasys Keinys

veikėją. Susipažino ir susidraugavo su Vincu Kudirkia.

Žemiau spausdinamas J. Mikolos laiškas savo buvusiam profesorui F. Fortunatovui, rašytas tuoj po pirmosios kelionės į Lietuvą. Iš laiško matyti ano meto abiejų kalbininkų nuotaikos ir ypač susižavėjimas lituanistikos dalykais.

Laiškas spausdinamas iš nuorašo, kurį parūpino buvęs Vilniaus Universiteto Rusų kalbos katedros vedėjas doc. G. Nefiodovas. Originalas saugomas TSRS Mokslų akademijos archyve Leningrade (f. 90, apr. 3, Nr. 49).